

میراث معنوی و هویتی شهر یابرجا باشد. در صورت حمایت مسئولان مربوطه می توانیم این میراث چندین ساله را حفظ و برای تعدادی از افراد جویای کار، شغل جدید ایجاد کنیم.»

وقتی عصار نیای بزرگ کارخانه یخ را راه می اندازد در بولوار توس، نه سه راهی بوده و نه خیابانی. آن وقت ها توس تا چشم کار می کرده بیابان بوده و زمین. افتتاح کارخانه و آمدن مردم و کارگران کارخانه باعث شده است سه راه دانش رونق بگیرد و کارخانه های مختلفی در آن افتتاح شود. از آن زمان تا کنون با گذشت ۴۵ سال هنوز سه راه دانش را با نام کارخانه یخ می شناسند. کارخانه ای که نفس های آخرش را می کشد.

نخستین کارخانه یخ سازی مشهد

غلامرضا آذری خاکستر، مشهد پژوهش درباره نخستین کارخانه یخ سازی مشهد در کتاب اولین ها این طور نوشته است:

در سال ۱۳۳۲، روزنامه خراسان خبر تأسیس کارخانه یخ مصنوعی در مشهد را چنین منعکس کرده است: «نظر به اینکه در زمستان ۱۳۳۱ هوا چندان سرد نشد که یخ به اندازه کافی برای مصرف شهر مشهد تهیه شود و با پیش آمدن فصل گرما ممکن است از لحاظ کمبود یخ مضیقهای برای مردم ایجاد کند؛ بنابراین برای تأمین یخ مصرفی شهر مشهد و جلوگیری از گرانی آن، قرار شد چند دستگاه یخ سازی وارد و یخ مصنوعی تهیه و در دسترس مردم گذارده شود.»

همین روزنامه بعد از چند روز در تکمیل این خبر نوشته است: «به قرار اطلاع دستگاه یخ سازی به ظرفیت ۲ تن که قبلا خبر آن را داده بودیم، به تازگی وارد و در خیابان فردوسی اتوشویی ژنرال نصب و از روز پنجم خرداد بهره برداری آن شروع و برای فروش به بازار داده خواهد شد.»

با این حال، به ظاهر استفاده از یخچال های طبیعی بعد از این زمان نیز ادامه داشته است، چنان که در خبری در این باره آمده است: «از شهرداری مشهد اطلاع می دهند به منظور رفع نیازمندی امسال شهر مشهد از لحاظ مصرف یخ، از طرف شهرداری به دارندگان یخچال دستور ذخیره یخ از چندی قبل داده شده و تا به حال در ۲۶ یخچال، حدود ۲ میلیون و ۱۱۵ هزار کیلو یخ و همچنین ۲ یخچال پر از برف برای مصرف تهیه بستنی ذخیره شده و این پس انداز بیش از مصرف یخ شهرستان مشهد است و ممکن است بعدا هم مقدار دیگری یخ تهیه شود. با این وصف، گذشته از آنکه احتیاجی به مصرف یخ مصنوعی پیدا نخواهد شد، از لحاظ قیمت نیز برخلاف سال های قبل ارزان خواهد شد تا عموم بتوانند از آن استفاده کنند.» دومین کارخانه یخ سازی که خبر افتتاح آن منتشر شد، کارخانه یخ قاسمی بود. روزنامه خراسان در این باره نوشت: «به تازگی شرکت قاسمیه یک قسمت از نیازمندی عمومی اهالی شهرستان مشهد را به وسیله وارد کردن کارخانه بزرگ یخ سازی برطرف کرده است. به همین دلیل کارخانه اشاره شده در ساعت ۶ بعد از ظهر روز شنبه ۲۹ اردیبهشت ۱۳۳۵ به وسیله استاندار، آقای رام، افتتاح خواهد شد.» در دهه ۵۰ نیز کارخانه یخ سازی جواهریه و یخ سازی شرق در مشهد فعال بوده اند.

نیمه تعطیل شدن کارخانه یخ سازی

کارخانه یخ سازی تگرگ که زمانی با حداکثر ظرفیت و ۱۲۰ کارگر در دوشیفت به تولید یخ می پرداخت، این روزها حال و وضع خوبی ندارد و به قول حمید عصارنیا، مدیرعامل کارخانه، درآمد حاصل از فروش یخ حتی به اندازه ای نیست که بتوان بآن دستمزد اندک کارگران باقی مانده و برق و آب کارخانه را تأمین کرد: حمید آقامی گوید: «با گسترش و عمومی شدن وسایل و تجهیزات سرمایشی، خانگی و صنعتی، حالا در هر خانه یا مغازه ماهی فروشی و بستنی فروشی، یخچال فریزر مجهزی قرار دارد و دیگر احتیاجی به خرید یخ نیست، بیشتر فروش مادر این چند سال محدود به فروش تک و تک قالب های یخ برای مجالس عروسی و باغ تالارها بوده است که آن هم تأمین کننده هزینه های کارخانه و حقوق کارگران نیست. با وجود این در حال حاضر، در مجموع ۲۰ کارمند کادر اداری و کارگر در کارخانه مشغول به کار هستند و ۲۰ خانوار چشم امیدشان به همین کارخانه نیمه تعطیل و در شرف بسته شدن است. یخ سازی، یک شغل از مد افتاده است و مانند بسیاری از شغل های قدیمی دیگر محکوم به فراموشی و تعطیل شدن است، اما می توان از این همه تجهیزات و سالن هادر شغل دیگری استفاده کرد. مابه دنبال این هستیم که در صورت موافقت همسایه ها و دادن مجوز شهرداری، سالن های این کارخانه را به انبار و سردخانه میوه هایی مثل موز و آناناس تبدیل کنیم. اما متأسفانه شهرداری به دلیل قرار گرفتن کارخانه در منطقه مسکونی، تا کنون با این امر موافقت نکرده است و دیگر سازمان هانیز با وضع مالیات چند صد میلیونی، وضعیت کارخانه را به سمت تعطیلی کامل کشانده اند، ما می توانیم این ده هزار متر زمین را به خانه و آپارتمان تبدیل کنیم و یا مینش را به قیمت گران و میلیاردی بفروشیم، اما چون به دنبال کار آفرینی هستیم و نمی خواهیم نان بری کنیم و کارگرانمان بیکار شوند، می خواهیم این کارخانه به مانند به عنوان یک

فروش یخ به حرم یا واسطه کار خیر

کاظم آقامی گوید: «حرم امام رضا (ع) یکی از محل هایی بود که تأمین یخ آن را برعهده داشتیم. هر روز تعدادی قالب یخ برای حرم می فرستادیم و خادمان حرم نیز این قالب های یخ را در منبع های آبی که در پشت آب خوری ها قرار داشت می ریختند. یخ ها به تدریج باز می شد و آب داخل مخزن را سرد می کرد.» او از مرحوم پدرش جعفر عصارنیا، بنیان گذار کارخانه یخ سازی تگرگ نقل می کند که او به واسطه همین فروش یخ با مسئولان حرم دوستی و ارتباط پیدا کرده بود: «یکی از این افراد، اسدی نامی بوده که مسئولیت حراست و انتظامات اطراف حرم مطهر را برعهده داشته. همکاران او هر هفته چند سارق و جیب بر را دستگیر و پیش رئیسشان اسدی می برده اند. پدرم می گفت هر زمان که برای حساب و کتاب به حرم می رفته اسدی نیز یکی، دو نفر از این جیب برهای دستگیر شده را به اتاقش می آورده و این چنین وانمود می کرده که پدرم آمده تا واسطه شود که آن ها را آزاد کنند. پدرم تعریف می کرد که به اسدی می گفته «به خاطر من آن ها را آزاد کن و به پلیس تحویل نده.» بعد از آن به اسدی قول می داده که برای آن ها شغلی دست و پا کند تا مجبور به دزدی نشوند. پدرم می گفت مسئولیت تعدادی از دکه های یخ فروشی را به این افراد نادم و پیشیمان می سپرده اند. آن ها نیز با انگیزه بالایی که داشتند به یخ فروشی می پرداختند. در کنار این با فروش نوشابه و آب میوه های تگری درآمد جانبی و بیشتری کسب می کردند. خیلی ها از این جیب برها به همین روش توبه کرده و صاحب خانه و زندگی شده بودند.»

کارخانه یخ سازی کشور را در جاده قدیم قوچان تأسیس می کند. حمید عصارنیا نوه علی عصارنیا که بعد از پدر مدیرعاملی کارخانه یخ سازی را برعهده دارد، خاطرات ساخت کارخانه و راه اندازی آن در سال ۱۳۵۵ را از زبان مرحوم پدرش بارها شنیده است: «با گسترش شهر و قرار گرفتن کارخانه یخ در محدوده مسکونی (چهارراه عامل) و مشکلاتی که به دلیل مسکونی شدن محل به وجود آمده بود، فعالیت کارخانه دچار اختلال شد. از طرف دیگر چون پدر بزرگم (علی عصارنیا) در سن پیری قرار داشت، توان و فرصت تغییر محل کار را پیدا نکرد. او از پدرم خواست که این شغل را ادامه بدهد و نام او را زنده نگه دارد. مرحوم پدرم می گفت به خاطر قولی که به پدر بزرگت داده ام با کمک دیگر برادرهایم، به فکر گسترش کار و انتقال کارخانه به بیرون از منطقه مسکونی شهر افتادیم. یک روز که برای پیدا کردن زمین مناسب برای ساخت کارخانه جدید به جاده قدیم قوچان (بولوار توس) رفته بودم، همین زمین را که کارخانه در آن ساخته شد پسندیدم، همانجا به دنبال مالک و صاحب زمین گشتم. پیرمردی که روی زمینش مشغول کار بود، وقتی متوجه شد که زمین را برای ساخت کارخانه می خواهم، تعجب کرده و با خنده گفت: مرد حسابی، در این بیابان دور افتاده که جای گرگ ها و شغال ها است، تو می خواهی کارخانه راه بیندازی؟ خدا عقلت بدهد، دزد ها خودت و کارخانه ات را یکجا با هم می برند. پدرم با شنیدن حرف های پیرمرد، دودل می شود. اما تصمیمش را می گیرد و با خرید یک هکتار زمین و گرفتن مجوز حفر چاه آب، ساخت کارخانه را شروع می کند. با خرید تجهیزات مدرن کارخانه از کشور هلند، سال ۱۳۵۵ کارخانه یخ سازی «تگرگ»، کار خود را با تولید ۲۴ هزار قالب یخ ۲۴ کیلوپی در هر ۲۴ ساعت شروع می کند.»

صف های طولانی برای گرفتن یخ

کارخانه یخ سازی تگرگ از سال ۱۳۵۵ به طور رسمی افتتاح شده و تا به امروز ۴۵ سال است که هویتش را حفظ کرده است. کارخانه ای که در سال های اول تأسیس به دلیل مصرف و تقاضای زیاد یخ، صف های طولانی مقابلش تشکیل می شده است. در سال های اخیر به طور نیمه فعال و نیمه تعطیل درآمده است.

کاظم عصارنیا می گوید: «بیشترین فروش مادر بین سال های ۱۳۶۶ تا ۱۳۷۵ بود. در این سال ها با وجودی که یخچال های صنعتی و خانگی کم کم جای خود را باز کرده بودند، اما هنوز عمومیت پیدا نکرده بودند. هنوز بیشتر شهرنشینان و روستاییان یخچال خانگی نداشتند. روستاییان به ویژه در فصل برداشت محصول جو و گندم که در اوایل تابستان اتفاق می افتاد بیشترین مشتری های ما را تشکیل می دادند و هر روز صبح کشاورزانی از روستاهای اطراف به در کارخانه می آمدند و قالب یخی می خریدند. بعد این قالب یخ را به قطعات کوچک تری درآورده و در داخل جعبه های کائوچویی یا کلمن های دستی می ریختند و تا غروب آفتاب از آب سرد استفاده می کردند. مغازه های لبنیاتی، بستنی فروشی ها، قصابی ها و رستوران ها و اماهی فروشان هم از مشتری های همیشگی ما بودند. با شروع فصل گرما ظرفیت تولید کارخانه به حد اکثر خودش می رسید و ۱۲۰ کارگر در دوشیفت روزانه و شبانه کاری کردند. در بین ماه های تیر تا اواخر مرداد ماه که مشهد به حد اکثر گرمای خود می رسید، مشتری ها به قدری زیاد می شدند که از در کارخانه تا داخل جاده قدیم قوچان صف می کشیدند. حتی برخی سحرها پشت در کارخانه منتظر بودند. گاهی اوقات داخل صف، بین مشتری ها بر سر تعداد قالب یخ بحث و جدل پیش می آمد و ما مجبور بودیم برای جلوگیری از درگیری از مأموران کلاتتری کاظم آباد کمک بگیریم. این مأمورها چند ساعتی بودند تا اوضاع آرام شود. ما همیشه مشتری ها را راضی نگه می داشتیم و با دادن حداقل یک قالب یخ راضی شان می کردیم.»

دکه ها شعبه های دیگر کارخانه بودند

در آن سال ها مردم در کنار تهیه یخ به طور مستقیم که از در کارخانه می خریدند می توانستند یخ مورد نیاز خود را از دکه های یخ فروشی که در میدان های اصلی شهر و مسیرهای ورودی و خروجی شهر قرار داشت بخرند. این دکه های یخ فروشی زیر نظر مستقیم کارخانه های یخ سازی بود و به تعداد زیاد در گوشه و کنار شهر به ویژه مناطق تفریحی و گردشگری قرار داشتند، در واقع صاحبان کارخانه های یخ سازی با توجه به موقعیت محلی، گردشگری و جمعیتی مکان هایی را برای ایجاد دکه یخ فروشی جانمایی می کردند و بعد از آن با هزینه شخصی خود دکه را می ساختند و افرادی را نیز برای اداره آن ها انتخاب می کردند. می توان گفت این دکه ها نقش شعبه های فرعی کارخانه یخ سازی را داشتند، در گذشته که سخت گیری قوانین امروزی و گیر دادن اداره بهداشت و شهرداری کمتر بود، تعداد این دکه های یخ فروشی بیشتر از امروز بود. اما اکنون با توجه به کم شدن تقاضا برای خرید یخ شهرداری نیز مجوز برخی دکه های یخ فروشی را باطل کرده و تعدادشان کمتر شده است.